

MODERN EVLİYÂ ÇELEBİ ERCÜMENT EKREM VE ESERLERİ: EVLİYÂ-YI CEDİD VE ZEYL-İ EVLİYÂ-YI CEDİD

Âbide DOĞAN*

Özet: Mizahî roman, hikâye ve fıkralarıyla edebiyat tarihimizde dikkatleri çeken Ercüment Ekrem, II. Meşrutiyet'ten önce başladığı yazı hayatını Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerinde geliştirerek sürdürmüştür; özellikle mizah edebiyatımızın zarif örneklerini vermiştir. Asıl şöhretini ise 1920 yılında İleri gazetesinde tefrika edilen Evliyâ-yı Cedid adlı eseriyle yapmış; uzun süre bazen bu isimle bazen de Evliyâ-yı Sâni olarak anılmıştır. Eser zamanında çok ilgi görmüş, aynı yıl kitap haline getirilmiş (2.bas. 1925), beş yıl sonra da (1925) zeyli yazılmıştır.

Ercüment Ekrem, şöhretini sağlayan bu eserleriyle 17. yüzyılın seyyahı olan Evliyâ Çelebi'yi 20. yüzyıla taşımıştır. Yazar, ünlü seyyahın üslûbunu taklid ederek, onun diliyle devrin İstanbul'unu, sosyal ve kültürel olaylarını, teknolojik gelişmelerini ve bazı gerçeklerini dile getirmiş; zaman zaman kişi ve olayları ironiyi ön plana çıkararak eleştirmiştir.

Bu çalışma, yazarın İstanbul'u konu alan iki ciltlik eserini, -ayrı ayrı- içerik bakımından tanıtmayı amaçlamaktadır.

Anahtar Kelimeler: Evliyâ-yı Cedid, Zeyl-i Evliyâ-yı Cedid, nükte, İstanbul, Beyoğlu.

Abstract: Ercüment Ekrem, known from his humorous novels, stories and anecdotes, in the Turkish Literature started his first writing carrier before the Second Constitutional Period. He continued writing carrier during the Second Constitutional and the Republican Periods and produced the elegant pieces of our humorous literature. He became quite famous when he published his Evliyâ-yı Cedid as an instalment in the İleri newspaper in 1920. For years he was remembered as Ercüment Ekrem and occasionally he was also called Evliyâ-yı Sâni. Evliyâ-yı Cedid gained a lot attention when it was first published. In the same year it was also published as a book (Second Publication 1925) and five years later (1925) an appendix of it was written.

Ercüment Ekrem, became famous with his Evliyâ-yı Cedid, introduced the 17th Century traveler Evliyâ Celebi to 20th Century. He explained his time's Istanbul, the social and cultural events, the technological developments and some of the realities by way of imitation of using the style and the language this famous traveler and sometimes criticized people and events by means of focusing on the irony.

This work is aimed to introduce the author's two volume books, which are about Istanbul, in point of content.

Key words. Evliyâ-yı Cedid, Zeyl-i Evliyâ-yı Cedid, nicety, İstanbul, Beyoğlu.

Giriş

1888 yılında İstanbul'da doğan Ercüment Ekrem, Türk edebiyatının tanınmış şahsiyetlerinden Recaizade Mahmut Ekrem'in oğlu olma şansını sonuna kadar değerlendirmiş bir yazarımızdır. Öyle ki, devrin önde gelen okullarından olan Galatasaray Sultanisi'nde okumuş, bir yandan da özel Rumca ve İngilizce dersleri almış, 1905 yılında da Siyasal Bilgiler eğitimi için Paris'e gitmiş, 1907 yılında yurda döndükten sonra çeşitli devlet dairelerinde mütercimlik, teşrifat memurluğu, müdürlük, müsteşar muavinliği, Büyükelçilik Müsteşarlığı, değişik okullarda

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi.

Fransızca ve edebiyat öğretmenliği, gazetecilik gibi farklı ve düzeyli görevlerde bulunmuştur. 1956 yılındaki vefatına kadar aktif bir yaşam süren Ercüment Ekrem, idare ve eğitimle ilgili görevlerinin yanında edebiyatla olan ilgisini de sürdürmüştür. Meşrutiyet'ten önce başlayan edebî hayatı Cumhuriyet'ten sonra da gelişerek devam etmiştir. Hüseyin Rahmi ve Ahmet Rasim tarzı yazım biçimini geliştirerek, mizah edebiyatımızın zarif örneklerini vermiştir. İlk yazılarını *Çocuklara Mahsus Gazete*'de yayınlanmış, Beyoğlu'nda çıkan Fransızca gazetelerde makaleler yazmış, Aka Gündüz'le birlikte *Alay* isimli bir mizah dergisi çıkarmış, roman ve hikâyeler kaleme almış, fakat asıl ününü 1920 yılında tefrika edilen *Evliyâ-yı Cedid* adlı eseriyle yakalamış, uzun süre kendisinden aynı isimle ya da *Evliyâ-yı Sâni* olarak bahsettirmiştir.

1. Evliyâ-yı Cedid

Ercüment Ekrem'in, ilk olarak ileri gazetesinde, 1920 yılında tefrika edilerek yayınlanan, gördüğü ilgi üzerine aynı yıl kitap haline getirilen *Evliyâ-yı Cedid*, Hüseyin Rahmi'nin takdim mahiyetindeki mukaddimesi ve kendisinin kaleme aldığı dibace başlıklı kısım ile on yedi bölümden oluşmaktadır.

Mukaddimede Hüseyin Rahmi, Ercüment Ekrem ile *Evliyâ-yı Çelebi*'yi karşılaştırır ve *Evliyâ-yı Cedid*'in "eskinin hemen hemen üç yüz seneye yakın bir zaman sonra gelen yenisi" olduğunu, çok zor bir iş olarak değerlendirdiği evliyâlığa "Hz. Ercüment" in cesaret ettiğini, eserin bu "modern zeyl-i"nin, millî kütüphanelerde gerçek seyahatnamenin yanında yer alması gerektiğini vurgular.

Eserini istediği gibi tamamlamaktan dolayı kendini mutlu hisseden Ercüment Ekrem ise Dibace'sinde, eserin meydana gelmesinde büyük katkısı olan *Evliyâ-yı Âtik*'in (Hâfız Mehmed Zillî Bin Derviş Hazretleri) ruhuna rahmet okuduktan sonra, yazma amacını açıklar. Eserde zikredilen olaylar ve bahsi geçen müşahedelerin unutulmadan gelecek nesillere yadigâr kalmasını sağlamak yazarın arzusudur.

Evliyâ Çelebi'nin, birçok ülkeyi dolaşarak meydana getirdiği altı ciltlik seyahatnamesinin küçük bir modeli görünümündeki *Evliyâ-yı Cedid* ve zeyli, Ercüment Ekrem'in sadece İstanbul'daki gezinti izlenimlerini kapsamaktadır.

Evliyâ-yı Sâni'nin İstanbul'u (eserde İslâmbol) ziyaret arzusuyla başlayan macerası, İstanbul'dan ayrılmasıyla son bulur. *Evliyâ*, devrin İstanbul'unu, teknolojik yeniliklerini, sosyal ve kültürel olaylarını, İstanbul'da olup bitenleri, *Çelebi*'nin üslûbunu taklitte, nükteli ve ironik bir dille anlatır.

Evliyâ-yı Cedid'de ele alınan konuları dört başlık altında toplamak mümkündür:

1. *Gariplik ve acayıpliklerle dolu bir şehir olan İstanbul'da Evliyâ'yı hayrete düşüren şimendifer, tramvay, gazete, telefon, elektrik, uçak, asansör ve yeni İstanbul köprüsü gibi teknolojik yenilikler.*

Evliyâ İstanbul'a tren ve gemiyle gelir. "Şimendifer" ve "sefine" dediği bu araçlara hayran kalır. *Evliyâ*'nin ifadesiyle, bunların ne Asya'da ne de Avrupa'da benzeri vardır. Sadece Mülk-i Rûm'da bulunduğunu söylediği bu araçlar hakkında ilk bölümde ayrıntılı bilgiler verir (s. 6-8).

İstanbul'da Evliyâ-yı hayrete düşüren yeniliklerden biri de ikinci bölümde anlatılan köprüdür. Enis Cemil Paşa tarafından yaptırılan bu köprünün de dünyada eşi benzeri yoktur. Köprü, dilencileri, üzerinden geçen tramvayı ile ayrıntılı olarak tanıtılırken, bazı komik durumlara da değinilmiştir. Örneğin, yeni köprü senede iki defa kırılır ve halk kayıklarla denizden gelip geçerken her defasında beş on kişinin boğulması adet olur. Köprünün üzerinden geçen tramvay için de özetle şöyle denilmektedir: Çaresizler tramvay arabasının önüne ve arkasına hevenk hevenk asılı olarak yollarına devam etmekteyken, tramvay yan yatmak arzusu hisseder gibidir. Bu yüzden hemen her gün türlü faciâlar meydana gelir. Evliyâ, bu durumlara şaşırarak, "Cenâb-ı Hak şerrinden korusun. Amin" diyerek dua eder (s. 10).

İstanbul'da Evliya'nın dikkatini gazete de çeker. Gazete ve gazetecilerin tanıtıldığı aynı bölümde, gazete isimleri Ermeni isimleri gibi verilmiştir. Örneğin, Gazeteciyan Tasvirciyan, Gazeteciyan İlericiyan, Gazeteciyan Akşamciyan gibi.

Evliyâ'nın, bir davet üzerine gittiği Erenköy'de ilk defa gördüğü telefon ve elektriğin kendisini nasıl etkilediği ve hayrete düşürdüğünün konu edildiği bölümde, orijinal espriler de yer alır. Örneğin, ev sahibinin telefonu açıp "alo" demesi üzerine Evliyâ şöyle sorar: Hasan'a "Haso", Mehmed'e "Memo" denildiği gibi, Ali'ye de "Alo" mu denilmektedir? Bu soru üzerine ev sahibi, bu aletin telefon olduğunu söyleyip ahizeyi Evliyâ'ya verir. Evliyâ karşıdan gelen sesin letâfeti karşısında şaşırır ve tek kelime söylemeye mecali kalmaz. Karşı taraftaki lâtif ses "Bitirdiniz mi?" diye sorunca, Evliyâ uşşak makamında şöyle cevap verir: "Sultânım! Bir bitiren varsa zât-ı âliyeniz, bir biten varsa o da benim" (s. 17). Evliyâ'nın hazır cevaplılığı orada bulunanları kendisine hayran bırakır.

Parmağın duvara temasıyla ışığın yanmasına da şaşırın Evliyâ, elektrik sözcüğünün kökeni üzerinde dururken, espriyi de ihmal etmez. Acaba, sözcüğün başındaki "el" Arapça harf-i tarif midir? Öyleyse geriye "ktrik" sözcüğü kalır. Bunu lügatlerden araştırırsa da bulamaz. Sonunda "kefere" icadı olduğunu anlar. Bütün bu teknolojik gelişmelerin İstanbul'da uygulama alanı bulduğunu görmekten dolayı memnundur (s. 18).

İstanbul'daki gezintilerini sürdüren Evliyâ, Beyoğlu'nda gördüğü tramvay, asansör ve Pera Palas hakkında da ayrıntılı bilgiler verir (s. 21-22).

Evliyâ gazetecilerle birlikte geldiği Bakırköy'de uçağa da biner. Ona göre, binenleri havalandırıp sersem ettiği için "afyon"dan galat olarak "Avyon" denilen gemiler (uçak) acayip şekildedir ve sanki tarih öncesinden kalan kuşlar gibi büyük ve müthiş aletlerdir.

Burada sözü edilen yeniliklere dünyanın hiçbir yerinde rastlanmaması, bunların sadece İstanbul'da bulunması düşüncesi zaman zaman eserde tekrarlanmaktadır. Bundan maksat, yazarın tıpkı Evliyâ Çelebi gibi, çok gezdiğini, dünyanın pek çok yeri hakkında bilgi sahibi olduğunu vurgulamak olsa gerektir.

2. *İstanbul'un, özellikle Beyoğlu'nun eğlence hayatı, bilardo, kumar ve tombala oyunları.*

İstanbul'da dolaşmaya devam eden Evliyâ, bazı dostlarının ısrarına dayanamayıp

Beyoğlu'na da gitmeye karar verir. Bu büyülü küçük şehir çayhaneleri, otelleri, insanları ve asansör, tiyatro, Pera Palas gibi yenilikleriyle Evliyâ'yı etkilemekte gecikmez (s. 21-22). Beyoğlu'nda bilardo, kumar ve tombala oyunları ile tanışan Evliyâ, bu oyunları dener, fakat kendine göre olmadığını anlayıp onlardan çabuk kurtulmayı başarır (22-26).

Beyoğlu'nda dekoru, içkisi, kadınları, saz ve söz takımı ile farklı bir yer vardır. Adı Kahve Şantan olan bu yerden çok etkilenen Evliyâ, mekânın adının "Kahbecendan"dan galat olduğunu söyleyerek espriyi de ihmal etmez (s. 26-28).

Evliyâ burada özellikle güzel Rus kızlarının katılımıyla renklenmiş eğlence dünyasına ve kumar vb. oyunlara kendini kaptırmanın zararlarını da anlatmıştır.

3. Bolşevik ihtilalinden sonra İstanbul'a gelen Rusların Beyoğlu ve Adalar'daki farklı ve ilginç yaşamları.

Eserinde güncel konulara da değinen Evliyâ, 1338 yılında Rusya'da meydana gelen Bolşevik ihtilâlinden, Bolşeviklerden kaçarak İstanbul'a gelen Rus göçmenlerinden, devletin onlara Kızıl Adalar'da (Kımalı, Burgaz, Heybeli, Büyükkada) yer ve yiyecek tahsis ettiğinden, Rus kadınlarının güzelliğinin insanı günaha soktuğundan bahseder. Böyle güzelleri ne Avrupa'da ne de Asya'da gördüğünü kaydeden Evliyâ, onların gittikleri kulüplerdeki eğlenceleri anlatmakla bitiremez. Şarkılarına ve danslarına hayran kalır. Hele onların adaların sahillerinde çıplak olarak denize girdiklerini görenlerin donup kaldıklarını da hayretle ifade eder. Adaların güzelliklerine bir de Moskof güzelleri katılınca güzelliklerin daha da arttığını düşünür (s. 55-58).

Evliyâ burada devletin Ruslara sahip çıktığını, onların da İstanbul'daki yaşamı -özellikle yarı açık kıyafetleriyle erkekleri etkileyerek- renklendirdiğine dikkat çekmiştir.

4. İstanbul'daki basın-yayın tiyatro ve sinema faaliyeti, şair ve yazarlar.

İstanbul'un sazlı ve sözlü eğlence yerlerinden başka sinema ve tiyatro gibi "temâşâhâne"lerine de uğrayan Evliyâ, bir ramazan akşamı iftar ve namazdan sonra dostlarıyla beraber gittiği Darülbedayi'de izlediği bir oyunu beğenmeyip dışarı çıkmak ister. Arkadaşları onun bu hareketine bir anlam veremezler ve bu zamana kadar bir oyun izlemediğini zannederler. Halbuki o, yedi cihanda, Hind, İran, Semerkand, Buhara, Efgan, Belh, Çin ü Mâçin'de dolaşmış, nice hokkabaz, sihirbaz vb. adamların hünerlerini izlemiş biri olarak, yanındakilere küçümseyen gözlerle "Âyâ, siz ne bilürsüz!" deyip kimseyi dinlemeden kendini dışarı atar (s. 51).

Ertesi günü, yine iftardan sonra Beyazıt Meydanı, Vezneciler ve Şehzadebaşı'nda dolaşırken bir sinema görür. Bir gece önceki tiyatrodan memnun kalmadığı için sinemaya gitmekte tereddüt gösterir. Sonunda içeri girip filmi izler. Filmde bir öldürme sahnesi vardır. Evliyâ, cânî'nin tutuklanmadığını, elinde hançerle halkın üzerine doğru geldiğini görünce bağırır. Seyircilerden bazıları onun bu davranışına kahkahalarla gülerken, bazıları da onu yaka paça dışarı atar. Mutlak bir ölümden kurtulduğuna inanan Evliyâ'nın sinema macerası da böylece noktalanmış olur (s. 54-55).

Kendisi de bir gazeteci olan Ercüment Ekrem, devrin gazete ve gazetecilerine de değinmeden geçemez. İstanbul'a ilk geldiğinde kendisini hayrete düşüren gazeteler hakkında nükteli ifadeler kullanmıştır. İstanbul'dan ayrılmadan önce vedalaşmaya gittiği *İleri* gazetesinde sohbet eden İstanbul'un bazı şair ve ediplerini de kendine özgü bakış açısıyla tanıtır. Celâl Sahir, Rıza Tefvik, Fuat Köprülü, Celâl Nuri, Serkengebin Efendi, Cevat Rüştü, Karpuz Çelebi, Fazıl Ahmet Çelebi, Refik Halit, Yahya Kemal, Sedat Simavi, Ahmet Saki ve Hamdullah Suphi gibi şahsiyetlerin hepsine kendilerine uygun sıfatlar yakıştıran Evliyâ'nın uslûbu, her zamanki gibi, nükteli ve ironiktir. Örneğin, Sâbıkân-ı reis-i Tatârân, fezâ-yı alemde el-yevm meh-i tabân, Kirpi-i nâ-tuvân Refik Halit Usta; Şair Hayyam Misâl Yahya Kemal Efendi; Şiir ve ticarete mâhir Mevlânâ Celâleddin Sahir-ân; Meddâh-ı rical ü kibâr, vâdi-i sühanda cevâhir-nisar Fazıl Ahmet Çelebi vb. (s. 32-39).

Eserin sonunda İstanbul'dan ayrılmaya karar veren Evliyâ, Sirkeci'den bir kayıkla Mudanya'ya oradan da Pabuşa (evliyâ devesi) binerek Bursa'ya varır. Yüce Meclis-i Mebusân açıldığında tekrar İstanbul'a dönmek ve yazı hayatına devam etmek umidiyle geldiği Bursa'da bir süre kalmak niyetindedir.

2. Zeyl-i Evliyâ-yı Cedid

Ercüment Ekrem 1923 yılında Vatan gazetesinde yayınlanan yazılarını 1925 yılında *Zeyl-i Evliyâ-yı Cedid* adıyla kitaplaştırmıştır. *Evliyâ-yı Cedid* adlı eserine ek olarak yazdığı bu yeni kitabında yazar, İstanbul'un ilginç ve değişik zevk, eğlence, âdet, gelenek ve göreneklerini, yaşantısını anlatmanın yanı sıra o dönem için önemli olan Lozan Konferansı üzerinde durmuş, İsviçre ve Lozan şehri hakkında bilgiler de vermiştir.

Eser otuz üç bölümden meydana gelmektedir.

Önsöz'de eserine bir dua ile başlayan Ercüment Ekrem, daha sonra eserin telif sebebini şöyle açıklar: Bir gün Bâb-ı Âli'de Vatan gazetesine uğrayan yazar, gazetenin sahibi Ahmet Emin Çelebi ile konuşmuş, Ahmet Emin de onun gazetede bir şeyler yazmasını istemiştir. Aradan geçen zaman içinde memlekette çok şey değişmiş, inkılâplar olmuştur. Mustafa Kemal dahi ilk kitabı okumuş, dertlerini unutmuş ve Evliyâ'ya iltifat etmiştir. Üstelik, İstanbul olayları ile Evliyâ için bitmez tükenmez bir hazinedir. Yine İstanbul'u dolaşmalı ve yaşayıp gördüklerini yazmalıdır. Bu sözler Evliyâ üzerinde etkili olur ve Ramazan boyunca yazdıklarını gazetede yayınlar.

Evliyâ'nın önce gazetede yayınladığı bu yazılarda ele alınan konuların başlıcaları şunlardır:

1. Günün siyasî ve sosyal gelişmeleri.

Evliyâ'nın, gazeteden çıkar çıkmaz dikkatini ilk olarak sokaktaki halkın durgunluğu çeker. Millettin fakir, çaresiz, perişan ve mağdur oluşunun sebebini bir memur Evliyâ'ya şöyle açıklar: Sultan Abdülhamid Han'ın saltanatının son zamanlarında, İstanbul'da yaşayanlar Bâb-ı Âli Hükümeti'ne bağlanmışlar ve memuriyeti meslek olarak seçmişlerdir. Maaşları zamanında ödenmese bile geçinip gitmekte, Sultan'a dualar etmektedirler. Ancak Sultan adalet ve insaf yolundan ayrılıp zulmet-

meye başladığında millet perişan olmuştur. Sonunda da gizli fesat ve fitne ocakları ortaya çıkmış, bu suretle memleketi tehlikede gören hamiyet sahipleri toplanıp İttihat ve Terakki adlı bir cemiyet kurmuşlardır. Merkezi Selânik'te olan bu cemiyet, memleketi içinde bulunduğu kötü durumdan kurtarmak ve adaleti yeniden sağlamak amacıyla zalim idareyi temelinden yıkıp halkı kurtarmış; ama çok vakit geçmeden bu cemiyetin üyeleri de zulüm yapmaya başlamış; bu durum da sefalet ve felâket getirmiştir.

Memurun da ifade ettiği gibi, ülkenin sosyo-ekonomik durumu hiç de iyi değildir. Bunun nedeni de yönetimlerin yetersizliğidir. Sonunda düşman ülkeyi işgal etmiş, Sultan Vahdettin ülkeden kaçmış, Mustafa Kemal Anadolu'ya arkadaşlarıyla birlikte yeni bir mücadeleye başlamıştır.

Kitabın ilk bölümünde siyasî ve sosyal yaşamı tarihî bir perspektiften özetle ortaya koyan Evliyâ, sonraki bölümlerde kronolojiye dikkat etmeksizin, konularını sıralamıştır. Bir yandan Büyük Millet Meclisi'nin kuruluş tarihi olan 23 Nisan'ın Millî bir bayram olarak kutlanması ve kutlama törenlerini ayrıntılı olarak (s. 32-39) verirken, öte yandan gazeteci Celâl Nuri Bey'in işgal sırasında İngilizler tarafından diğer gazetecilerle birlikte Malta'ya sürüldüğünün hikâyesini anlatmıştır (s. 92-95). İzmir'in ve Batı Anadolu'nun düşman işgalinden kurtulması için yapılan çalışmaları savaş sırasında gösterilen kahramanlıkları, Yunan kuvvetlerinin bozguna uğratılarak kaçırılmasını ve nihayet İzmir'de denize dökülmesini, kurtuluş müjdesinin İstanbul'a ulaşmasını, halkın sevincini, zafer törenlerini yine sanatlı ve coşkulu bir dille ifade etmiştir (s. 125-129).

Lozan Antlaşmasından sonra düşman kuvvetlerinin İstanbul'u terketmeleri ve bu günün İstanbullular için bir bayram sevincine dönüşmesi de Evliyâ'nın üzerinde durduğu siyasî ve sosyal konularındandır (s. 130-134).

Büyük Millet Meclisi tarafından İstanbul'u teslim almakla görevlendirilen Rafet Paşa'nın İstanbul'a gelişi, halkın karşılama hazırlıkları, yapılan törenin ayrıntıları da yine Evliyâ'nın gözüyle aktarılmıştır (s. 135-138).

Kitabın son bölümü de yine bu başlık altında toplayabileceğimiz bir konuya ayrılmıştır. Evliyâ, burada öncelikle Mustafa Kemal Paşa'nın, Lozan Antlaşmasını imzalamak üzere İsmet Paşa'yı görevlendirirken yaptığı konuşma metnini verir. Daha sonra konferansa katılan diplomatları ve antlaşmaya imza atmalarını anlatır. İsmet Paşa'nın yurda döneceği haberi üzerine onu karşılamaya Çatalca'ya gidecek olan trene İstanbul'un ileri gelenleriyle birlikte binen Evliyâ, dönüşte Paşa ile hoş sohbetler eder (s. 139-143).

Kitabını Lozan Antlaşmasının imzalanmasıyla bitiren Evliyâ, ara bölümlerde okuyucuya Lozan'ı ve İsviçre'yi tanıtmak amacıyla bilgiler de verir. İsviçre'nin dili, edebiyatı, tarihi, coğrafyası, yönetim biçimi, nüfusu, çarşı ve pazarları, karnavalı, kadınları hakkında ayrıntılı bilgiler içeren bu yazıda Evliyâ, Lozan'ı "Medine-i Sulh-bozan" olarak tanımlar (s. 112-115).

İsmet paşa ve Dr. Rıza Nur Ankara'dan Lozan'a trenle konferansa katılmak için giderler. Burada tartışılan çok önemli konulardan biri - hâlâ güncelliğini koruyan -

Musul meselesidir. İngiliz elçisinin Musul'u vermek istememesi üzerine İsmet Paşa'nın, "Nasıl olur ki hâlâ Türklerle meskun olan Musul vilayeti verilmez? Kimin malını kimden kaçırsınız?" şeklindeki sözlerine de yer veren Evliyâ, yazısında Venizelos ile Dr. Rıza Nur'un tartışmalarına, Venizelos'un Osmanlı devletine karşı aleyhte çalışmalarına da değinmiştir (s. 28-31).

Evliyâ ramazan boyunca beraber olduğu okuyucularına veda etmeden önce, konuyu tekrar gündemde olan Lozan Konferansına getirir. İsmet Paşa'dan istediği, kılıçla kazanılanın kalemlle kaybedilmemesidir. Kendisinin müdafaa-i hukuk taraftarı olduğunun da altını çizer (s. 116-119).

Eserinde pek çok konuyu ele alan Evliyâ, özellikle devrin güncel siyasî ve sosyal olaylarını göz ardı edemez.

2. *İstanbul'un, özellikle Beyoğlu'nun güzellikleri, acayıplıkları, eğlence, gezinti ve alışveriş yerleri ile bu merkezlerin ilgi çekici kadınları.*

Gezilerini İstanbul ile sınırlandıran Evliyâ, Osman'ın "tahtgâhı" olan İstanbul'u, Vahdettin'in "ehl-i İslâm"a ihaneti yüzünden devlet idaresinin Engürü (Ankara)'ye geçmesine rağmen hâlâ "bir vilayet merkezi" olarak görür; kıymet ve ehemmiyetinden bir şey kaybetmeyen, dünyada benzeri olmayan İstanbul'u öve öve bitiremez.

Evliyâ İstanbul'un her yerini gezmiş, gördüklerini yazmış, birçok inkılâp ve olaylara şahit olmuş, felekten ibret almış; babasının ilim ve irfan sahibi dostları ile konuşmuş, onların eserlerinden bilgiler edinmiştir. İstanbul'un insanlarını güzel ahlaklı, neşeli, mutlu, garip, dost, din ve vatan uğruna hizmet etmeyi vazife edinmiş adamlar olarak değerlendirir.

İstanbul'da eskiden bu yana çok değişiklik olmuştur. Evliyâ Çelebi, Sultan IV. Murad zamanına kadar meydana gelen olayları Seyahatname'sinde zikretmiştir. Ama ondan sonra hiçbir himmet sahibi çıkıp da Çelebi'nin eserini taklit ve ikmal etmemiştir. Bu zor işe Evliyâ-yı Sâni kalkışmış, Seyahatname'de mevcut olmayan binalar, imâret, hayrat, örf, âdet ve çeşitli bilgileri verme görevini üstlenmiştir.

Evliyâ, anlatmaya İstanbul'un iklimi gibi güzel olan dilberlerinden başlar. İstanbul'un kadınları hoş, zarif ve şık giyinirler. Samur mantoları vardır. Çaya müptelâdırlar. Tırnakları kedi tırnağı gibi sivri ve cilalıdır. Aşıklarını bunlarla yaralarlar. İyi dans ederler. Tango, vals ve fokstrot bu dansların başlıcalarıdır (s. 15).

Evliyâ bir başka yazısında yine İstanbul'un kadınlarına değinir. Kadınların yaz ve kış eğlenceleri, giyim-kuşamı, makyajı, güzellikleri ve âşıklarına karşı acımasız oldukları, üzerinde durulan konulardandır (s. 17-19). İstanbul'un kadınları zevk ve eğlenceden hoşlanırlar. Kışın çay ayinleri ile saz ve raks fasılları icrâ ederek felekten kâm alırlar. Yaz mevsiminde ise Kadıköyüne, Moda sahillerine, Ayestefanos taraflarına veya Kızıl Adalar'a varıp gül bahçelerinde gezerek eğlenirler (s. 21-23).

İstanbul'un hamamlarına hayran olan Evliyâ, dilberleriyle ünlü İsveç ve Nemçe diyarlarında hattâ dünyanın hiçbir yerinde benzerlerine rastlanmayacağını iddia eder. Onlara aşık olanın aklının başından gideceğini, birine kemend attıklarında adamı serseme çevireceklerini, ölümden başka kimsenin onları kurtaramayacağını sözlerine

ekler (s. 21).

Farklı yaşamı ve giyimi olan kadınlar da Evliyâ'nın ilgi alanına girer. Bu tip kadınların bulunduğu meclislerde kendini eğlendirir (s. 24-26).

İstanbul'da eğlencenin mekânı ramazanda Şehzadebaşı ve Saraçhane, her zaman ise Beyoğlu'dur. Eğlence yerleri, kahvehaneler, meyhaneler, barlar ve kulüplerle dolu olan Beyoğlu, Evliyâ'ya göre şer ve fesat yuvasıdır. Saz, söz, kadın ve içki ile vakit geçiren, hay huy eden birçok insan burada görünür; votka, cin, kokteyl, şampanya ve bira gibi içecekler de geleneksel içkilerin yanında yer alır.

Evliyâ, Beyoğlu'nun tarihine de değinir. Burası Frenkler tarafından kurulmuştur. IV. Murad zamanında Fransa kralı III. Hanry'nin elçisi Şövalye de Jermine adlı şahıs, bugün Fransa elçilik binasının bulunduğu yere bir kâşâne inşâ ettirerek buraya yerleşmiştir. Daha sonra, Venedik, Leh ve Flemenk elçileri de onu izleyerek Beyoğlu'nu mekân edinmişlerdir. Beyoğlu'nun binaları üstad bir mimar elinden çıkmış güzellik âbidesidir (s. 13-15).

İstanbul'u dolaşmaktan zevk alan Evliyâ, şehrin piknik ve gezinti yerlerinden, özelliklerinden, buralardaki sosyal ilişkilerden uzun uzun bahseder. Örnek olarak, Sarayburnu'ndaki Park, Mesire-i Sultan Ahmet Parkı, Mesire-i Fatih Parkı, Teferrucgâh-ı yangın yerleri, Mesire-i Doğançılar Parkı, Seyrangâh-ı Şemsi Paşa, Teferrucgâh-ı Moda Burnu, Avratâbâd, Mesiretgâh-ı Büyük Çamlıca, Mesire-i Kağıthane, Gubârâbâd, Teferrucgâh-ı Kızıl Adalar verilmiştir.

Evliyâ, İstanbul'un carşısı ve pazarlarını anlatırken, eskiden Büyükçarşı'da esnafın kadınlara iltifat etmesinin eski bir âdet olduğunu da hatırlatır. Mahmutpaşa'yı ise kuş sütüne varıncaya kadar herşeyin ucuza bulunabileceği bir yer olarak tanıtır.

3. Müzik, tiyatro, opera, operet

Evliyâ, yazılarında gözlemlerini Türk müziğinin klasik çalgılarının yanında Batı müziği çalgıları üzerinde de yoğunlaştırarak bazı ilginç tespitlerde bulunur. Örneğin, viyolonsel için, özete şunları söyler: Adına "vay-olan-çel" derler. Zirâ, âyende ve revendelerin ayağını çeler, düşürür (s. 20). Bu büyük sazı çalan onu, sevgilisini yaslar gibi sinesine yaslayıp öyle çalar, diyerek viyolonsel hakkındaki düşünceleri belirtir. Genellikle bayanlar arasında ilgi gördüğünü söylediği piyanonun ise İran'da icad edildiğini, Fars dilinde bunun "kız-gül" manasına gelen "beyâbâno"dan galat olduğunu iddia eder (s. 21).

Evliyâ'ya göre İstanbul'un sazları şunlardır: Viyolonsel, piyano, ney, tambur, saz ve çöğür (s. 20-21). Bazen kadınlar arasında tambur ve neye ilaveten çeng, santur ve rebab çalındığı da olur.

Tiyatro ramazan eğlencelerinin başında gelir. Evliyâ da her akşam iftardan sonra İstanbul'u dolaşmaya çıktığında, özellikle bu tip eğlenceleriyle ünlü Şehzadebaşı, Direklerarası ve Saraçhane'ye de uğrar. Şehzadebaşı'daki bir tiyatro salonunda hânende, sâzende, rakkas, mukallid şehir uşakları bir araya gelip tiyatro denen büyük binaların içinde oyunlar sergilemektedirler. Öte yandan dönemin Şâdi, Behzad, Raşid, Eliza Banu gibi ünlü sanatçıların başarıyla oynadıkları oyunlardan da söz eden Ev-

liyâ, Darülbeydi' de oynanan ve halk tarafından beğenilen oyunların adlarını da verir: Gönül Oyunu, Hançer Oyunu, Donanma Gecesi Oyunu, Baykuş Oyunu ve Bora Oyunu (s. 48-49).

Evlüyâ'nın ilgi alanında tiyatro kadar olmasa bile opera ve operetler de vardır. Opera grupları ve çalışmalarından da bahseder. Adı geçen gruplar şunlardır: Esnaf-ı operetciyan-ı İstanbul, Naşit Çelebi Kulu ve Esnaf-ı Operetciyân-ı Hale (s. 49-51).

4. Spor

Evlüyâ bu ikinci kitabında İstanbul'da karşılaştığı güreş, futbol ve boks gibi spor faaliyetlerinden de söz eder. Yine bir iftar sonrası dolaşmaya çıktığında, Saraçhane'deki bir eğlence çadırına girer. Oradaki güreş müsabakası sırasında gördüğü ilginç olaylardan söz eder (s. 52-54).

Evlüyâ Taksim stadyumunda Galatasaray'ın bir İngiliz futbol takımıyla yapacağı futbol maçını izlemeye gider. Futbolcuları, oyunu ve seyircileri tanıtır, futbol kelimesinin kaynağını üslubunca açıklar. Biri "gol" diye bağırınca korkudan bayılır. "Gol-i beyâban zuhür etti" zanneder. Bunun bir zaferi işaret eden özel bir terim olduğunu öğrendiğinde gafil olduğunu düşünür (s. 84-87).

Evlüyâ'nın bahsettiği bir spor da bokstur. Taksim'de izlediği bir boks maçından nükteci bir biçimde özetle şöyle sözer: Yüzlerce kişinin arasından içeri girmeyi başarabilen Evliyâ, meydana iki adamın niçin kavga ettiğini merak edip çevresindekilere bilgi almaya çalışır. Sorularına cevap bulamayınca koşup boksörlere müdahale eder. Direktör, Evliyâ'yı uyararak ringden indirmeye çalışır. Evliyâ bunun bir oyun olduğunu sonunda anlamıştır. Ama, ilk defa gördüğü bu oyun karşısında şaşkınlığını gizleyemez. Onun başka ülkelerde olmadığını, bu bölgeye has olduğu için bilinmediğini, bu yüzden de herkese mahcup olduğunu söyler (s. 88-91). Spor konusu ikinci kitapta ele alınmıştır.

5. Şaşkınlık yaratan teknolojik yenilikler

Garip ve acayipliklerle dolu bir şehir olan İstanbul'da gördükleri Evliyâ'yı şaşkına çevirir. Bisiklet, kalorifer, telgraf, gramofon ve apartman bu konuya örnek verilebilir.

Evlüyâ apartmanı ilk kez Beyoğlu'nda görür. Beyoğlu'nun binalarının üstad bir mimarın elinden çıktığı bellidir. Ancak kat kat olan apartmanlar yükseklikleri ve güzellikleriyle Evliyâ'yı cezbeder. Apartman adının nasıl ortaya çıktığını da esprili bir biçimde açıklar: Rivayete göre, vaktiyle böyle yüksek bir evin en üst katında oturan bir adam, penceresinden bir elmacıya seslenerek, yukarıya bir kilo elma çıkarmasını istemiş. Elmacı da kendi lehçesiyle, "Orası yüksektir, getiremem." manasına; "Ora yüskektir, aparteman!" demiş. Böylece binanın adı "apartman" olarak kalmıştır (s. 14).

Gramofon da Evliyâ'yı şaşkına çevirir. Bir dostuna iftara davet edildiği akşam gramofonla tanışan Evliyâ, gramofonu şöyle tanıtır: "Çar-küşe plastik bir sandık, nilgün füladdan bir külâh ve Rumeli'nin kaş-ı panayırı tekerleklerine şebih müdevver siyah tekerlekler..." (s. 56). Gramofonu şekil ve işlevi yönüyle ayrıntılı

bir biçimde tanıtan Evliyâ, yazısına yine bir nükte ile son verir: Gramofon çalışır, külahın içinden boğuk boğuk bir adam sesi gelir. Evliya, feryad ederek, “Tez yetişin, iblisler bu sandukanın içinde adam boğuluyor” deyip kemerindeki hançeri çıkarır ve gramofonun bulunduğu yere doğru atılır. Fakat dostları, bu işte bir kötülük olmadığını, onun “küffar icadı” olmasına rağmen şeytanla bir ilgisi bulunmadığını söyleyip onu durdururlar. Bunun üzerine gramofonu sonuna kadar dinleyen Evliyâ, hakkında geniş bilgi verir (s. 58).

Evliyâ yeniliklere açıktır, ancak batının acayıpliklerine tahammülü yoktur. İstanbul halkı da bunları dener, hatta onların müptelası olur. Örneğin, akide şekeri yemeyip “çakılata” dan galat-ı meşhur olan “çikolata”ya itibar ederler. Çocukları da buna küçük yaşlardan itibaren alıştırtırlar. Bu, büyük bir hatadır. İstanbul’un çocukları bundan dolayı zayıf ve marazi bünyelidir. Evliyâ’nın dileği, ne zaman onları garip âdetleri taklit etmeyi bırakırlar, kendi öz âdetlerini uygularlarsa o zaman ruhen ve bedenen sağ ve yüksek bir kavim olup ebediyyen payidâr olurlar. Medeniyetin kötülüklerinden kendimizi korumalıyız (s. 58).

Telgraf da Evliyâ’yı hayrete düşüren yeniliklerdendir. Konuyu genelde yaptığı gibi öyküleme tekniği ile sunan Evliyâ, bir akşam, dönme niyetiyle bir ahabab ziyaretine Kızıl Adalar’a gider. Ancak yolda deniz tuttuğu için gittiği evde hemen uykuya dalar. Uyandığında vakit geç olmuştur, bu yüzden de eve dönmesi mümkün değildir. Ailesinin merak edeceğini düşünüp endişeye kapılır. Dostu problemine çözüm bulur. Ailesine telgraf ile haber yollar. Telgrafı da nükteli bir dille anlatır. Adam zannettiği telgrafın Frenk icadı olduğunu öğrenir. Burada ayrıca telsizden de bahseder (s. 72-75).

Bisiklet ve motorsiklet de Evliyâ için yeni icadlardır. Garip bulduğu bu aletlerden bisiklete binip düşer. Motosikleti daha emniyetli bulduğu için okuyucularına tavsiye eder. Ama yine de bu aletlerin kendisine göre olmadığını düşünür. Ecdadından ne gördüyse onu kullanmakta kararlı olduğunu söyler (s. 78-79).

Şişli’de bir evde gördüğü kalorifere de hayran kalan Evliyâ, uzun uzun kalorifer hakkında bilgi verir (s. 82).

Gariplikler ve acayıpliklerle dolu bir şehir olan İstanbul’da gördüğü adı geçen yenilikler karşısında Evliyâ’nın tavrı genel olarak olumludur. Ancak yukarıda da bahsedildiği gibi, bazılarının olumsuz yönlerine de işaret etmiştir.

Evliyâ’nın İstanbul izlenimleri ramazanın yirmi yedinci gecesi sona erer.

Sonuç:

Roman, hikâye ve fıkra yazarı olarak tanıdığımız Ercüment Ekrem, şöhret olmasını sağlayan Evliyâ-yı Cedid ile zeylini yazarak, on yedinci yüzyılın ünlü gezginini Evliyâ Çelebi’yi yirminci yüzyıla taşımıştır. Çelebi’nin üslubunu taklit ederek İstanbul’la sınırladığı gezilerinde, devrin İstanbul’unu, teknolojik yeniliklerini, siyasî, sosyal ve kültürel olaylarını anlatarak, kısacası İstanbul’da olup bitenlerin unutulmamasını sağlamak ve bunları gelecek nesillere aktarmak amacını gütmüştür. Ona göre, Çelebi’nin yaşadığı yüzyıldan sonra İstanbul’da yaşananlar bir daha kimse tarafından bu tarzda ele alınmamıştır.

Eserin gazete yazılarından oluşması konu bütünlüğünün sağlanamaması gibi bir problem yaratmaktadır. Şöyle ki, Evliyâ, birinci kitapta İstanbul'u gezip dolaşırken, bir rüya görür. Rüya yorumcusuna göre, onun İstanbul'dan ayrılması gerekmektedir. Yol hazırlığına başlayan (s. 29-32) Evliyâ'yı sonraki bölümde İstanbul'un şair ve ediplerini tanıtırken görürüz (s. 32-39). Bir sonraki bölümde de Bursa'ya dönüş için hazırlanan Evliya'nın eşe dosta hediye almak için gittiği çarşıda yorgunluktan hasta olup tedavi edildiğini öğreniriz. Daha sonraki bölümde ise Evliyâ, Bolşeviklerden kaçan Rusların İstanbul'daki yaşantılarını anlatmıştır. Okuyucu bir de bakar ki, Evliyâ Rusları bir kenara bırakmış, Şehzadebaşında dolaşıyor. Sinema, tiyatro derken, iki bölüm sonra tekrar Ruslara dönmüş.

Kitabın zeylinde de kronoloji kargaşası devam eder. Örneğin, 23 Nisan Bayramı törenleri eserin hemen başında (s. 32-39) yer alırken, Malta sürgünü (s. 17-18), Lozan (s. 112-115) İzmir'in kurtuluşu (s. 125-129), İşgalcilerin İstanbul'u terk etmeleri (s. 130-134), Refet Paşa'nın İstanbul'a gelişi (s. 135-138), Lozan'dan İsmet Paşa'nın dönüşü (s. 116-119) gibi konular zaman sırasına dikkat edilmeden verilmiştir.

Eserdeki kompozisyon bozukluğuna, eserin önce gazetede tefrika edilmesi bir mazeret teşkil edebilirse de kitap haline getirilirken tekrar gözden geçirilip eksikliklerinin giderilmesi mümkün olabilirdi, diye düşünülebilir.

Evlüyâ-yı Cedit ve zeylinde mekân İstanbul'la sınırlandırılmıştır. Ancak yazar Evliyâ Çelebi gibi, çok gezip gördüğünü ifade etmek için, Avrupa ve Asya'dan hatta Çin, Hind, Semerkand, Buhara, Diyâr-ı Acem ve Mülk-i Rum'dan bahsetmektedir. Yurt içinde ise Bursa, İznik ve Mudanya'nın adı geçer.

İlk eserde zaman, zeylinde olduğu gibi belirgin değildir. İkinci kitapta ise İstanbul izlenimleri ramazan ayında başlar, ramazanın yirmi yedinci gecesi sona erer. Burada yazarın genellikle iftardan sonra İstanbul gezintilerinden edindiği izlenimleri öğreniriz.

Evlüyâ-yı Cedit ve zeylinde Ercüment Ekrem çoğu zaman öyküleme tekniğini kullanmıştır. Örneğin, elektrik, asansör, telgraf, telefon, uçak, gramofon, tramvay gibi, o dönem için çok yeni olan ve yaygın olmayan teknolojik aletleri tanıtmak isterken, konuya bir öykü havası verir. Bir dostuna yemeğe gider. Orada bir elektrik vb. görür. Şaşırır. Şaşkınlığı geçtikten sonra o nesne hakkında ayrıntılı bilgi verir. Çoğu zaman da konuya nükteli bir yaklaşım sergiler. Örneğin, telgrafı adam sanır, gramofondaki sesi, boğulan bir adamın sesine benzetip yardım çağırarak ister, telefonda söylenen "alo" sözünün kaynağı hakkında komik yorumlar yapar.

Bazı Batı kaynaklı kelimeleri Arapça ve Farsça ile ilişkilendirir. Örneğin, elektriğin aslı "el-ktrik" şeklindedir. Bilordo ise Arapça bir terkip olan "bi-âyâr" ile Farsça bir söz olan "dü" den mürekkep "bi-âyâr dü" den galattır. "Zira ki, bu oyunu, akli bi-âyâr iki şahs-ı âyâr oynamak gerektir" şeklinde bir açıklama da yapar. "Kahve-şantân" ise "kahbe-çendân" dan galattır, der. Ona göre, Pera Palas, "palas-pâre be-düş kimseler, onda câ-yı kabul bulmazlar" diye bu ismi almıştır. Cekat, zekat veznindedir. Örnekler çoğaltılabilir.

Evliyâ-yı Sâni'nin dil ve üslubu ile Çelebi'ninki Osmanlıca kelime ve tamlamaların yoğun olarak kullanılması, gözlemci ve nüktedân bir anlatım biçiminin benimsenmesi bakımından benzerlik göstermektedir. Burada bir örnek vermekle yetineceğiz:

“Vakt-i işa hülûl etmekle, sâhib-i hâne huddamına; “bre! Çelebiyi zulmette korsuz. Tiz ışık idin!” diye nida eyledikde, odaya bir gulâm dâhil olup, kapının yanında durup, duvar üzerinde mevcut düğmeye parmağıyla temas eyledi. Hemân oda pür-nür olup, nice yüz çerağ ikad edilmiş olsa, bu rütbe-i ziyâ-dâr ve bu denlû pertev-nisar olmaz idi. Gulâm-ı merkûmun böylece parmağın duvara temas eylemesiyle, peyda-yı nûr kılması fart-ı acîb-i fakirânemi celb eylemekle, keyfiyeti istifsâr eyledim” (s. 18).

Ercüment Ekrem, Evliyâ Çelebi'yi ve üslubunu taklit etmesine rağmen, ele aldığı konular genellikle İstanbul'da düzenlenen etkinlikler ve törenlerden ibaret kalmıştır. Bununla beraber aralara sıkıştırılan nükteler eserlere farklı bir özellik katmaktadır. Eserler bir dönem İstanbul'unun yaşayış, giyim-kuşam, eğlence, alışveriş gezinti mekânlarını ve âdetlerini de yansıtmak bakımından sosyoloji ve folklor araştırmacıları için de malzeme içermektedir.

Kaynaklar

- KARAMUK, Gümeç (1997) “Evliyâ Çelebi'nin Kültür Tarihimizdeki Yeri”, *Çağdaş Türk Edebiyatına Eleştirel Bir Bakış*, Nevin Önberk Armağanı, Ankara.
- TALU, Ercüment Ekrem (1920) *Evliyâ-yı Cedid*, (2.bsk. 1338-1340/1922-1924)İstanbul: İkbâl Kütüphanesi.
- TALU, Ercüment Ekrem (1925) *Zeyl-i Evliyâ-yı Cedid*, İstanbul: Kanaat Kütüphanesi.